

Cild XVIII

1973-1975

TÜRKİYAT MECMUASI

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ENSTİTÜSÜ
TARAFINDAN ÇIKARILIR

Kurucu :

M. Fuad Köprülü



İSTANBUL - EDEBİYAT FAKÜLTESİ BASIMEVİ
1976

BABUR'UN İCAD ETTİĞİ «BABURÎ YAZISI» VE ONUNLA YAZILMIŞ OLAN KUR'AN

I

ALİ ALPARSLAN

Türk kültür tarihini bir bütün olarak incelediğimiz takdirde görürüz ki XVI. yüzyılın ilk yarısında Türk siyasî hâkimiyeti, Hindistan ülkesinden Avrupamn ortalarına, Afrika'da da Atlas Okyanusu'na kadar uzanmaktaydı. En batıda Osmanlı Türkleri, Kânûnî Sultan Süleyman (saltanatı 1520-1566) zamanında en yüksek bir noktaya ulaşmıştı. Aynı tarihlerde İran'da Şah İsmâil (saltanatı 1502-1524) Safevîler adı ile yeni bir devlet kurmuştu. Daha doğuda Buhâra tarafları da Şeybânî Han (saltanatı 1500-1510) ve kurduğu Şeybânîler (Özbekler) devletinin hâkimiyeti altındaydı. Bu coğrafi sahanın en doğusu olan Hindistan'da ise Hind-Türk İmparatorluğu vardı. Bunun kurucusu olan Zâhîreddîn Muhammed Babur (doğ. 1483-saltanatı 1526-ölm. 1530) da, Türk kültürünün Hindistan'da temsilcisi idi. Biz bu coğrafi sahada müşterek olan İslâm medeniyeti içinde ayrıca Türkler'e has husûsiyetler taşıyan kültür hareketlerinin mevcûdiyetine de şâhid olmaktayız. İsimlerini saydığımız diğer Türk hükümdarlarından Kanûnî, Şah İsmâil, Şeybânî Han, devlet adamı ve muktedir birer hükümdar olmaktan başka şâir ve güzel sanatların koruyucusuydular. Babur Şah da onlarda mevcut olan bu husûsiyetlere ve meziyetlere sâhibti. Bu sözümüzle XVI. yüzyıl Türk dünyasında devlet ve taht sâhibi olan Türk hükümdarlarının seçkin hususiyetlere sahip olduğunu söylemek istiyoruz.

Timur'un beşinci göbekten torunu olan Babur, Fergana'da tahta çıktığı zaman henüz 11-12 yaşında bir çocuktur. Batmak üzere olan Timûrîler devletini kurtarmak için çok gayret gösterdi. Bir aralık Şeybanîler ile uğraştı. Hülâsa, Hint-Türk İmparatorluğu'nu kuruncaya kadar önce Fergana pâdişahı (1494-1502), sonra Kabil'de Afganistan hükümdarı (1504-1530) oldu. 1504-1526 arası beş defa Hindistan'a sefer tertip ederek sonuncusunda Sultan İbrahim Ludî'nin yüzbin kişilik ordusunu on iki bin kişilik süvarisiyle mağlup ederek Hindistan'ı ele geçirdi (1526).

Görüldüğü gibi maceralarla dolu siyâsî hayatın yanında, meşhur *Baburnâme* (Vekâyi) siyle kudretli bir edib, divanıyla oldukça kuvvetli bir şâir, *Arûz Risalesi* ile bir edebiyat nazariyatçısı, Hanefî fıkından bahseden *Mübeyyen* adlı

eseri ve *Risale-i Vâlidîyye Tercümesi* ile de dinî-tasavvufî bilgilere âşına bir bilgin olarak karşımıza çıkan Babur, Türk siyaset ve kültür tarihinin seçkin simâlarından biridir.

Bu eserleri arasında şüphe yok ki en mühimmi, hatıralarından bahseden *Vekâyî*'dir. Günlük notlar halinde olan bu güzel eser, devrinin bir aynası mahiyetinde olması bakımından büyük bir ehemmiyet taşır.

Merhum hocamız Prof. Dr. Reşid Rahmeti Arat'ın, bir makalesinde¹ Babur'un başka eserlerinin de olabileceğini, bunların ve kaybolmuş olan *Vekâyî* parçalarının bir gün meydana çıkmasından ümid kesilmemesi lâzım geldiği kanaatini izhar etmesi her halde yersiz değildir. *Vekâyî*'nde daha Hindistan'ı almadan önce Kabil'de hükümdar iken 910/1504 te kendisinin icad ettiğini ve örneklerini bir çok yerlere gönderdiğini söylediği ve «*Baburî Hattı*» adını verdiği yazının alfabesi ve onunla son olarak 935/1528 Cemaziyelâhırında (17/18. günlerde) oğulları Humâyûn ve Kâmrân'a gönderdiği müfredâtı ve kıt'alarla mektup örnekleri, kaybolduğunu bildiğimiz eserleri arasındadır.

Prof. Dr. R.R. Arat, bu hususda şöyle demektedir: «Bir çok örneklerinin bulunması lâzım gelen bu alfabenin hangi esaslara göre tesbit edilmiş olduğu ihtimali üzerinde düşünmek imkânı bile yoktur. Babur'un meclisinde birinin bunu derhal okuyup kâidelerini tâyin etmesi ve bâzı şeyler yazabilmesinden, bu yazının büsbütün yeni bir şey olmayıp o muhitte bilinen alfabelerden biri ile yakm münasebette bulunması ihtimâh düşünülebilir²».

Babur, *Vekâyî*'nde *Baburî Hattı*'ndan üç yerde bahsetmektedir:

1— «... Kâbil'in gelirim ve hâsılatını bilmeden, bu kadar çok vergi kesildiği için, vilâyet çok ağır bir vaziyete düştü. Bu zamanlarda Baburî Yazısı'nı icad ettim...» (اشبو محل لاردا باری خطنی اختراع قیلدم)³

2— «... Murgâb'da mirzâlar ile mülâkat yaptığım zaman Kâdî İhtiyâr, Muhammed Mîr Yûsuf ile birlikte gelip, beni gördü. Konuşurken Baburî Hattı'ndan bahsedildi. Harflerin ayrı ayrı şekillerini istedi, (باری خطی دیں سوز چیتی مفرداتی تیلادی) yazdım. O, meclisde bunları okuyup kaidelerini tesbit ederek bazı şeyler yazdı⁴.

3— «... Hümayûn'un oğlu ve Kâmrân'm evlenmesini kutlamak için, on bin şahruhî hediye ile Mirzâ-i Tebrizî ve Mirzâ Beg Tagâyî gönderildi. Hindli Molla

1 Prof. Dr. Reşid Rahmeti Arat, *Babur ve Yazısı*, Türk Kültürü 1964, sayı 17, s. 18-21.

2 Vekâyî'in R.R. Arat tarafından yapılan tercümesine bakınız. R. Rahmeti Arat, *Vekâyî (Babur'un Hâtıratı)*, Ankara 1964, C. II, s. 582.

3 Türkçe metin için bak. Annette S. Beveridge, *The Babur-Name*, London-Leyden 1905, S. 114b; R.R. Arat tercümesi C. II, s. 157.

4 A.S. Beveridge, *The Babur-Nama*, s. 179a; R.R. Arat tercümesi C. II, s. 196.

Behiştî vasıtasıyla murassa kemerli bir hançer, murassa devat, sedefle işlenmiş bir sandalye, kendi giydiğim kısa bir elbise, kuşak, Baburî Hattı'nın müfredâtı ve bu yazı ile yazılmış olan kıt'alar (بهاری خطی بیلہ بیتلگان قطعہ) gönderildi. Humâyûn'a buraya geleliden beri söylenmiş şiirler ve tercümeler gönderildi... Kâmrân'a da Mirzâ Beg Tagâyî vasıtasıyla tercüme, Hindistan'a geleliberi söylenen şiirler ve Baburî Hattı ile yazılan mektup örnekleri gönderildi⁵...».

Baburnâme (Vekâyi) de, Baburî hattı ile ilgili kayıtlar bundan ibarettir: Molla Abdülkadir Bedaunî de *Müntehabü't-Tevârih* adlı eserinde Babur'un icad ettiği bu yazı ile bir Kur'an yazarak onu Mekke'ye yolladığını ayrıca Humâyûn'un saltanatı (1530-1556) zamanında nedimlerinden biri olan Mir Abdül-Hay Meşhedî'nin bu yazıda ihtisas sahibi olduğunu bildirir⁶. Mir Alau'd-Devle Kâmî-i Kazvinî de *Tezkiretu Nefâisi'l-Meâsir* adlı eserinde Mir'in, yazılması müşkil olan Baburî yazısında usta olduğunu ve hiç kimsenin bu yazıyı ondan güzel yazamadığını kaydetmektedir.

Buraya kadar verdiğimiz bilgilerden anlaşılacağı vechile, Babur'un, kaybolduğu bilinen eserleri, Baburî yazısı ile yazılan kıt'alar, mektup örnekleri ve bir de Kur'an'dan ibarettir. Yalnız şu var ki İran'da yapılan bir tedkik, bize kıt'alar ve mektuplar müstesna Baburî yazısı ile yazılan Kur'an'ın Meşhed'de bulunduğunu haber verdi. Bu Kur'an hakkındaki bilgilere geçmeden önce, Baburî hattı hakkında yazılan iki makaleye temas etmek istiyoruz. Bu makalelerden birincisi Prof. Dr. R. Rahmeti Arat⁷, ikincisi de Karaçi Üniversitesi öğretim üyelerinden Dr. Muhammed Sâbir⁸ tarafından kaleme alınmıştır. İkinci makalenin türkçesi R.R. Arat'ın makalesinin sonunda neşredilmiştir. Dr. M. Sâbir, Dawn Gazetesinde, özbekistan bilginlerinden Azîmcan'ın Taşkent'te Babur yazısını ortaya çıkardığını ve derlediğini öğrenince aynı gazeteye yazdığı küçük makalesinde Baburî yazısı hakkında görüşlerini bildirmiş ve Azîmcan'ın tedkiklerinin neticesini beklemek lâzım geldiğini ileri sürmüş ve görüşlerini «... Fikrimce bu yazı Arap yazısı ile ve gayr-ı Müslim Türkler'in kullandığı Uygurca denen Arapça gibi sağdan sola yazılan İslâm devrinde de kullanış sahası bulan ve babası Ömer Şeyh Mirzâ tarafından da bilinen yazı ile bazı benzeyişler gösteriyordu...» sözleriyle anlatmıştır.

5 A.S. Beveridge, *The Babur-Nama*, s. 357b; R.R. Arat tercümesi C. II, s. 405. Ayrıca bk. Prof. Dr. Reşid Rahmeti Arat, *Babur ve Yazısı*, Türk Kültürü, Ankara, 1964, sayı 17.

6 Molla Abdülkâdir Bedaunî, *Müntehabü't-tevârih*, Calcutta 1868, C. I, s. 343.

7 Prof. Dr. Reşid Rahmeti Arat, *Babur ve Yazısı*, Türk Kültürü, Ankara 1964 sayı 17.

8 Dr. Muhammed Sâbir, *Baburî Script*, Dawn Gazetesi, Karaçi 29 Ocak 1964, Vol. XXIII, nr. 29.

Azîmcan, Babur'un bu yazıyı, Arap yazısının yerini almak için icad ettiğini ileri sürmektedir. Lâkin Dr. Sâbir'in de haklı olarak ifade ettiği gibi Babur'un böyle bir fikir beslediğine dâir elimizde herhangi bir delil mevcut değildir.

Yukarda bahsettiğimiz iki makaleyi okuduktan sonra Baburî yazısı hakkında bir ip ucu elde edebilmek maksadıyla araştırmalara giriştik. Hindistan, Pakistan ve Afganistan'daki dostlarımızla mektup teâtisinde bulunduksa da müsbet bir neticeye ulaşamadık. Azîmcan ile de mektuplaşmak imkânı bulamayınca meselenin halini bir hüsn-i tesadüfe bağlamakta başka bir çare olmadığını düşünürken bir müddet sonra İranlı dostlarımız imdada yetişti ve Meşhed'te «İmam Rızâ Türbesi İdaresi» tarafından neşredilen «Nâme-i Âstân-ı Kods» adlı ilmî mecmuanın 1965 mart tarihli ve 20 numaralı sayısında «*Moshaf-ı Baburî*» adlı bir makalenin yayınlanmış olduğuna muttali olduk⁹, ve böylece Babur'un icad ettiği yazı ile yazılmış bir Kur'an'ın Meşhed Kütüphanesi (Kitâbhâne-i Âstân-i Kods-i Razavî)nde 50 numarada «*Moshaf-ı Baburî*» adıyla kayıtlı bulunduğunu ve Baburî hattı'nın anahtarının keşfedilmiş olduğunu öğrendik. Adı geçen mecmuayı elde edip okuduk. Yalnız Baburî yazısı ile yazılmış olduğuna inanılmak iktiza eden Kur'an'ın numune olarak neşredilen iki sahifelik fotoğrafı okunaklı ve vâzıh olmadığı için İran'da Tahran Üniversitesi'nde tahsilde bulunurken Meşhed'i ziyaret ettiğim sırada tanıdığım, İmam Rızâ Türbesinin hemen yakınında bulunan «Kitâbhâne-i Âstân-ı Kods-i Razavî» adlı kütüphanenin Türk asıllı müdürü Oktayî Bey'e bir mektup yazarak daha açık bir fotoğraf rica ettim. Maalesef Oktayî Bey emekli olduğu için mektubumuza cevap alamadık. Bu sebeple biz de buraya adımı zikrettiğimiz mecmuada çıkan fotoğrafı dercetmeğe mecbur olduk. Aradan çok zaman geçmesine rağmen makâle elimize ancak geçen yıl ulaşabildi. Geç de olsa bu husustaki bilgileri Türk ilim muhitine tanıtmamızın faydalı olacağını düşündük.

Şimdi A.G. Maânî'nin makalesinden istifade ederek Babur'un icad ettiği hat (yazı) ve onunla yazılmış olan Kur'an'm tavsifine geçelim :

Meşhed'teki bu kur'an'ın yazısı, makalenin yazıldığı 1964-1965 senelerine kadar herkesin meçhûlü idi. Kur'an son Safevî şahlarından Şah Sultan Hüseyin (1694 - 1722) in vakfı olup, vakfedildiği tarihten evvelki ve sonraki devrelere ait mühürleri ihtiva etmektedir. Kur'an'ın birinci sahifesi üzerinde görülen ilk tarih 5 Cemaziyülevvel 1114/1702 olup mührün kime ait olduğu okunamamıştır. Ayrıca tavsifi yapan kimse, bu Kur'an'm, Kûfî yazısı ile yazıldığını bildirmiştir ki bu büyük bir hatadır. Zira bu yazının Kûfî yazı ile hiç bir benzerliği yoktur. Zannımızca yazının mahiyeti bilinemediği için buna benzer garip hatalar, 1119 tarihli Şah Sultan Hüseyin'in Vakıfnâmesi'nde de devam etmiş ve o devrin bilgileri hata

9 Ahmed Golçin Maânî, *Moshaf-ı Baburî*, Nâme-i Âstân-ı Kods, Meşhed 1344 semsî hicrî, 1384 hicrî, 1965 milâdî, No: 20, s. 60-64.

üstüne hata yaparak ne bu Kur'an'm kağıdım, ne yazısını ne de kâtibini (yâni Babur) tanıyabilmişlerdir; hattâ daha ileriye giderek Kur'an'ın, Şia mezhebine tanınan on iki imamdan birinin hattıyla yazılmış olduğuna kâil olmak gibi bir hataya düşmüşlerdir. A.G. Maanî, Safevî bilginlerinin bu fâhiş hatalarını, Safevî devletinin çöküşüne bağlamakta ve bu inhitâtın ilimde de kendini gösterdiğini ileriye sürmektedir.

Ehemiyyetine binâen ve yukarda söylediklerimizi teyid etmek maksadıyla Şah Sultan Hüseyin'in Vakıfnâmesi'ni aynen dercediyoruz :

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الواقف على السرائر المطلع على الضامير والصلوة والسلام على سيدنا محمد اشرف الاولين والاولاء وعلى آله الموقوف على ولايتهم غمران الكبار والصغار.

و بعد غرض از تخليق اين كلمات بصدق نيت حقيق آنست كه كهترين كتاب آستان اميرالمومنين تراب عتبة ائمه معصومين سلطان حسين صفوى موسوى حسينى وقف موبد وحس مخلد نمود اين مجلد قرآن مجيد منسوب بيكي از ائمه معصومين صلوات الله عليهم اجمعين را باين نهج كه كتابدار سركار فيض آثار امام مومنان ومقتداى كون ومكان قبة العين سيد الورى ثامن ائمة الهدى ابو الحسن على بن موسى الرضا عليه الصلوة والتحية والثنا در كتابخانه آن امام معصوم آرا ضبط نموده هريك از زوار كريم آن مضجع منور و مرقد مطهر كه كتابخانه مبارك مزبور وارد شوند و اراده نمايند بزارت و تقبيل خط مبارك آنحضرت مشرف شوند و اگر توانند خوانند در كتابخانه مبارك تلاوت نمايند و ار آنجا بيرون نبرند . وقفنا صحيحا شرعيا لازما موبدا مخلدا بحيث لا يباع ولا يوهب ولا يرث ولا يرهن الى ان يرث الله الارض ومن عليها وهو خير الوارثين تغيير دهنده وقف مزبور بلمنت ابدى وسخط سرمدى گرفته گردد ، وكان ذلك في شهر جدي الثاني من شهر سنة تسع عشرة ومائة بعد الالف من الهجرة النبوية على مهاجرها الف صلوة وسلام وتحية.

Mezkûr Kur'an, nohudî renkli ince Kaşmiri ve âhârlı bir kâğıda yazılmış olup sahifeleri cetvelli ve cetveller arası hafif altınlıdır. Sûre başları altınlı, cildi dövülmüş keçi derisinden olup kahve renklidir. Varak adedi 265, her sahife 17 satır halinde ve 7,8x8, 125x9 cm. ölçüsünde olan Kur'an 50 numarada mukayyedir¹⁰.

Yıllardan beri «Âstân-ı Kods-i Razavî» kütüphanesinin kıymetli eserlerini ihtiva eden salonunda teşhire konmuş bulunan bu Kur'an, maalesef bilginler tarafından tanınmamıştı. Zamanın kütüphane müdürü Oktayî, bu Kur'an'ın birkaç sahifesinin fotokopisini Tahran, Avrupa ve Amerika'da yazı ile meşğûl olan mütehassıslara yollayıp tetkik ettirdi ise de bir netice elde edemedi.

10. Ahmed Golçin Maânî'nin yukarda adı geçen makalesi, s. 60.

Nihayet İranlı bilginlerden merhum Dr. Kâsım Ganî, halen kullanılan ve kullanılmayan bin[?] türlü yazı (hat) ile yazılmış, ve İngiltere’de gravürü yapılmış olan bir İncil sûresini elde ederek adı geçen kütüphane idarecilerine yolladı ve kendi de uzun müddet çalışarak onun mezkûr Kur’an ile mutabakatını araştırdı. Fakat neticede Meşhed’teki yazmanın bu yazılardan hiç biriyle yazılmadığını anladı. Gayreti ve tedkiki elden bırakmayan Dr. K. Ganî, bu yazmadaki (Meşhed’deki Kur’an) sûre ve âyetlerin Kur’an-ı Kerim’deki sûre ve âyetlere uymasından istifade ederek onun alfabesinin anahtarını elde etti (Resim 1) ve mezkûr yazmanın Babur tarafından yazılmış olan Kur’an olduğu (Resim 2) neticesine vardı¹¹.

Alfabe dikkatle incelenirse görülür ki elif, dal, zel, he, sad, cim gibi bazı harflerin Arap harflerine az çok bir yakınlığı sezilmektedir. Babur’un ne sebeble bu yazıyı icad ettiği meçhulümüzdür. Asya’da, Babur’un dolaştığı yerlerdeki yazıların tedkiki ile bu yazının menşei daha iyi aydınlanacaktır. Fakat umûmî görünüşüyle İslâm ve Uygur alfabesinin tesiri bârizdir.

Hemen söyleyelim ki Baburî yazısı, güzel yazı san’atı (hattatlık) bakımından ehemmiyet taşımazsa da Türk kültür tarihi ve Babur’un şahsiyetini tanıtmaya bakımından mühim bir vesikadır.

A.G. Maanî, verilen tarihî bilgilere ve Kur’an nüshasının Hind tarzı tezhip ile süslenmesine ve Kaşmiri kâğıda yazılmasına dayanarak Meşhed’teki Kur’an’ın Baburî yazısı ile yazıldığını ileri sürmektedir.

Lâkin şüphe yok ki Baburî yazısının alfabesi ve onunla yazılmış olan Meşhed’deki Kur’an nüshasının hakîki hüviyeti Azimcan’ın tedkiki ele geçtikten sonra daha iyi anlaşılacaktır. Maamafih bugün için Meşhed’deki Kur’an’a Babur’un icad ettiği yazıyla yazılmış nazarıyla bakmak yerinde olur kanaatindeyiz.

Babur ayrıca *Vekâyî*’de bir yerde «terkib hattı» sözünü kullanmaktadır. Bu bir yazı cinsi midir yoksa bu sözle harfleri birbirine bağlanarak yazılan Rikâ yazısını mı kastetmiştir, anlamak çok zordur. Terkib hattı sözü şu şekilde geçmektedir: «... O gün terkib hattı ile yazmak istediğim tercüme için onbir satırlık bir mistar çizdim ترکیب خطی بیلہ ترجمہ تیلر اوچون اون بر سطر لبق مسطر باغلا دیم»¹². Zannımızca bu terkib hattı, herhangi bir yazının harflerini birbirine bağlayarak yazmak manasına olmalıdır.

Baburî hattı hususundaki araştırmalarımız henüz bitmiş değildir. Bundan sonraki makalemizde yeni bilgiler verecek ve onları değerlendirmeye çalışacağız.

11 Aynı makale, s. 61.

12 A.S. Beveridge, *The Babur-Nama*, s. 358a; R.R. Arat tercümesi C. II, s. 405.

ا ن د ذ و م س ه ی ص
ا ل . ک م ط ک ل ک ل
ب ج ر ع ب م ت ج ع
د جر ل ع ن ل م ل ع ص
ایہ اعلم
انی اعلم

Resim 1. Babur yazısının anahtarı.



Resim 2. Babur hattı ile Kur'an.